

ЎЗБЕКИСТОН БОЗОРИДА ТЎЛОВ ТИЗИМИДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ТЕХНОЛОГИЯЛАР.

Кушназарова Наргиза Сулеймановна

*Ўзбекистон Республикаси Банк -молия академияси 2-курс тингловчиси Email:
nargiza14051986@gmail.com +998903718677*

Аннотация: *Ушбу мақолада Ўзбекистонда тўлов тизимлари соҳасида юз бераётган технологик ўзгаришлар ва уларнинг бозор ривожига таъсири таҳлил қилинган. Электрон тўлов воситалари, мобил банк хизматлари, QR-кодли тўловлар ва финтех ечимларининг оммалашуви мамлакатда рақамли иқтисодиётни ривожлантиришда муҳим ўрин тутаётгани қайд этилган. Шу билан бирга, тўлов инфратузилмасини модернизация қилиш, киберхавфсизликни таъминлаш ва аҳоли ўртасида рақамли молиявий саводхонликни ошириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Мақолада Ўзбекистон тўлов бозоридаги етакчи компаниялар ва уларнинг инновацион ечимлари ҳам ўрганилган. Хулоса қилиб айтганда, мамлакат тўлов технологиялари соҳасида жаҳон тенденцияларига мос равишда ривожланиб бормоқда.*

Калит сўзлар: *Тўлов тизимлари, рақамли тўловлар, Ўзбекистон молия бозори, UzCard, HUMO, мобил тўлов иловалари, Click, Payme, Apelsin, Paynet, QR-код тўловлар, NFC технологияси, Электрон ҳамён, Кешбек, Интернет-банкнинг, Рақамли инфратузилма, Тўлов хавфсизлиги, Банк карталари, Финтех (Fintech), шаффоф молия тизими*

КИРИШ

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар ва рақамли иқтисодиётга ўтиш жараёнлари жадал суратда ривожланмоқда. Бу жараёнда тўлов тизимларининг ролини алоҳида таъкидлаш жоиз. Замонавий тўлов технологиялари нафақат савдо-сотик жараёнларини осонлаштиради, балки мамлакатда молиявий инклюзияни таъминлаш, «кўчадаги иқтисодиёт»ни расмийлаштириш ва фуқароларга қулай хизмат кўрсатиш имконини ҳам яратади.

Биз ҳозирги яшаётган инновацион ва ахборот коммуникация билан узвий боғланган давр, корхоналар учун янги бизнес-моделларни яратиш, компаниялар ва истеъмолчилар учун охириги турдаги хизматлар ва имкониятлар яратди. Рақамли трансформацияни жуда яхши акс эттирувчи соҳалардан бири бу банк саноатининг тўлов тизимидир.

Замонавий жамият шароитида ҳеч қайси иқтисодий фаолиятни тўловлар ва ҳисоб-китобларсиз амалга ошириш мумкин эмас. Шу маънода, банк тизимини рақамлаштириш жараёнида тўлов тизимлари ижтимоий тузилманинг кўпчилик зарур ва энг талаб қилинадиган элементларини ифодалашини таъкидлаш ўринлидир. Мамлакатни фаол иқтисодий ривожлантириш доирасида технологик

инновацион йечимларни жорий этиш ва давлат чора-тадбирларини амалга ошириш жараёнида Ўзбекистон Республикаси тўлов тизими ва ички молия бозори инфратузилмаси сезиларли даражада ўзгарди. Мазкур ўзгаришлар давлат тўлов тизимининг барча тузилмалари фаолият кўрсаткичларини яхшилаш ва уларни энг сифатли халқаро амалий тажрибадан ўтган стандартлар асосида такомиллаштиришга хизмат қилмоқда.

Бугунги кунда истеъмолчилар нақд пулдан ташқари, пластик карталардан тортиб, мобил ва онлайн тўлов воситаларигача бўлган янги тўлов воситаларидан фойдаланмоқдалар. Улар, шунингдек, бир неча йил аввалгидан фарқли ўларок, ҳар бир тўлов жараёнларини банк офисида олиб боришдан фарқли ўларок, улар ўз уйларида туриб банк операцияларини амалга оширишни афзал кўрмоқдалар. Бу тижорат банклари ўз ғоя ва стратегиясини IT- компанияларнинг ёндашувига мослаштириб, ушбу янги технологик шароитга мослаша бошлаганидан далолатдир. Бироқ, юқори технолигияларга эга компаниялар ҳам амалдаги ва бошлаётган иш ва хизматларда ўз мижозларига фойдаланувчи тажрибасига қўшимча қийматга эга бўлган муқобил тўлов усулларини таклиф қилиш орқали сезиларли ютуқларга эришдилар.

“Тўлов тизими” тушунчаси ўтган асрнинг 90-йилларининг иккинчи ярмида банклар томонидан илгари қўлланилган “нақд пулсиз тўлов тизими” атамасининг ўрнини босди. “Тўлов тизими” тушунчасининг шаклланиши ва кенгайиши мамлакатимизга Ғарб тўлов тизимларини, биринчи навбатда Visa , MasterCard карталари ва SWIFT141 банклараро тўлов тизимларини жорий этиш билан боғлиқ.

Ўзбекистонда ҳозирги кунда қуйидаги турдаги тўлов технологиялари кенг қўлланилмоқда:

- Банк карталари орқали тўловлар — UzCard ва HUMO миллий тўлов тизимлари орқали.

- Мобил иловалар орқали тўловлар — Click, Payme, Apelsin, Paynet каби илова ва платформалар орқали коммунал, савдо ва хизматлар учун тўловлар амалга оширилмоқда.

- QR-код ва NFC технологиялари — тезкор ва контактсиз тўловларни амалга ошириш имконини яратмоқда.

- Интернет-банкнинг ва мобил банкнинг — аҳоли ва бизнес учун банк хизматларидан масофавий фойдаланишни таъминламоқда.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва молия ташкилотлари томонидан рақамли инфратузилмани ривожлантириш бўйича қатор ислохотлар амалга оширилмоқда. 2020 йилдан буён HUMO тўлов тизими жорий этилиб, UzCard билан интеграция қилинди. Бу эса тўловлар умуммиллий миқёсда тез, хавфсиз ва шаффоф амалга оширилишини таъминлади.

Замонавий тўлов платформалари орқали фойдаланувчиларга кешбэк (қайтарилувчи бонус) тизимлари жорий қилинмоқда. Электрон ҳамёнлар

(электрон кошелёк) орқали тўловларни содалаштириш, сарфларни назорат қилиш ва омонат қилиш имконияти пайдо бўлди.

Тўлов тизимларида хавфсизликни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Биометрик аутентификация, икки босқичли текширув ва шифрлаш технологиялари орқали фойдаланувчи маълумотлари ҳимоя қилинмоқда. Бу эса ишончли ва хавфсиз тўлов муҳитини яратади.

Тўлов тизими мамлакат пул тизимининг бир қисми бўлиб, унинг ўзаро боғлиқлигини ва иқтисодиётдаги кўплаб жараёнлар билан ўзаро таъсирдан далолат беради. Пул айланиш тезлиги бутун иқтисодиётнинг ҳозирги ҳолатини аниқлаш имконини беради ва инфляцияга бевосита таъсир қилади. Шунинг учун инфляция жараёнларининг сирини ва мамлакатдаги тўлов тизимларининг ҳолатини ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Тўлов тизими одамларга хавфсиз ва дунёнинг исталган нуқтасида тез электрон тўловларни амалга ошириш имконини берувчи замонавий воситадир. Бу товар ва хизматлар учун тўлов жараёнини содалаштиради ва ҳамма учун қулай шароит яратади.

Замонавий дунёда тўлов тизимлари жуда муҳим роль уйнайди, чунки улар одамларга вақт ва пулни тежашга ёрдам беради. Улар орқали, онлайн -дўконларда харидларни амалга оширишингиз, коммунал хизматлар, транспорт чипталари ва бошқа кўплаб тўловлардан фойдаланиш мумкин. Тўлов тизимлари юқори даражадаги хавфсизлик ва маълумотларни ҳимоя қилишни таъминлайди, бу уларни ишончли ва фойдаланиш учун қулай бўлади. Улар турли хил тўлов усулларини тақдим этадилар, масалан, банк карталари, электрон ҳамёнлар, мобил тўловлар ва бошқалар.

Бундан ташқари, тўлов тизимлари бизнесни ривожлантириш учун муҳим воситадир. Улар компанияларга бутун дунё бўйлаб миқдорлардан тўловларни қабул қилиш имконини беради, бу уларнинг фаолияти чегараларини кенгайтиради ва даромадни оширади. Хўжалик юритувчи субъектларнинг тез ва ишончли пул ўтказмаларига бўлган ортиб бораётган талабларга тўлиқ жавоб берадиган ҳамда бозор молиявий тузилмасининг муҳим элементларидан бири бўлган миллий тўлов тизимини такомиллаштириш рақамли иқтисодиётни муваффақиятли ривожлантиришнинг энг муҳим зарур омилдир.

Миллий тўлов тизими (НПС) давлат иқтисодий тизимининг асосий молиявий қуйи тизимларидан бири бўлиб, хўжалик юритувчи субъектларга тўлов хизматларини кўрсатади. Бироқ, НПС миллий тўлов тизимини ифодаламайди, балки давлат молия тизимининг барча тўлов таркибий қисмларини, шу жумладан барча давлат ва хусусий тўлов ва тўлов -ҳисоб-китоб тизимларини бирлаштиради. НПС ёрдамида тўлов операцияларни ташкил этувчи тўлов пуллари ва кредит оқимлари ўртасидаги муносабатларни ташкил этиш таъминланади.

Мамлакатнинг тўлов тизими нақд ва нақд пулсиз ҳисоб-китобларни назарда тутаяди. Бироқ, банк тизими олдида қуйидаги муаммолар турибди: тўлов тизимини халқаро тўлов тизимига интеграциялаш бўйича тузилмани шакллантириш, асосан

нақд-пулсиз ҳисоб-китобларга асосланган ва ҳоказо. Шунингдек, мамлакатимизда тўғридан-тўғри банклар ўртасида ҳисоб-китобларни жадаллаштириш, самарали фаолият кўрсатаётган молия бозорлари ва қимматли қоғозлар бозорларини ривожлантиришни таъминлаш, ахборот технологиялари ривожига ва янги тўлов хизматларининг пайдо булишини ҳисобга олган ҳолда, нақд пулдан фойдаланишни қисқартириш зарур.

Сўнги ўн йилликка қадар молиявий тизимда тўловлар бўйича маълумотлар массивлари билан операциялар аналог технологиялар ёрдамида амалга оширилди. Маълумотларни аналог форматдан рақамли форматга ўтказиш самарали глобал ривожланиш йўналиши ҳисобланади, чунки у харажатларни қисқартириш билан бирга хўжалик юритувчи субъектлар салоҳиятини сезиларли даражада оширади. Рақамли технологиялар иккилик ҳисоблаш тизимидан фойдаланиш асосида аналог ахборотни ўзгартириш имкониятини беради. Баъзи экспертларнинг фикрига кўра, рақамли тўлов тизимлари электрон пул тизимларидан фойдаланиш асосида ишлайдиган тўлов тизимларини ўз ичига олиши керак. Ушбу тавсиф тўлов воситаларининг бутун доирасини чеклайди, улардан фойдаланган ҳолда пул ўтказмаларини фақат электрон пул орқали амалга оширилиши мумкин. Шу билан бирга, эксперт тўловлар рақамли форматда қабул қилинадиган ва пул ўтказмалари асосида амалга ошириладиган электрон тўлов тизимини ҳисобга олмаган.

Бир неча йиллар давомида замонавий электрон воситалар банк хизматлари бозорини эгаллаб келмоқда. Электрон пуллар билан бирга Visa, QIWI, Wallet, WebMoney, YandexMoney йетакчи тўлов тизимлари ҳисобланади. Электрон пул бозорининг ривожланиши интернет ва мобил алоқа каналларининг тарқалиши асосида амалга оширилади.

Электрон тўлов воситаси бу пул ўтказмалари оператори мижозга ахборот коммуникация технологиялари, электрон ташувчилар, шу жумладан тўлов банк карталари ва бошқа электрон техник воситалардан фойдаланган ҳолда нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг қўлланиладиган турлари доирасида пул ўтказмалари буюртмасини яратиш, тасдиқлаш ва узатиш имкониятини беради. Электрон пул миллий, хорижий ёки оддий криптовалюта шаклида чиқарилган электрон ташувчиларда ёзувлар шаклида сақланади. Шу билан бирга, замонавий пул эмитентнинг анъанавий пул билан тўлаши мумкин бўлган мажбуриятни акс эттиради.

Шу билан бирга, электрон пуллар бир қатор камчиликлар билан ажралиб туради. Улардан энг муҳими тартибга солувчи органнинг йуқлиги ва уларни қўллаш соҳасидаги ҳуқуқий масалаларнинг етарли даражада хал қилинмаганлиги ҳисобланади. Бундан ташқари, электрон пул, ўзининг кўчма қобилиятига қарамай, махсус технологиялар ва техник воситаларсиз фойдаланилмайди. Ўз ташувчиси жисмоний йўқолган тақдирда, оддий пул каби электрон пулни тиклаб бўлмайди. Ҳақиқий пул сингари, электрон маблағлар ҳам баъзи инновацион усуллар

ёрдамида уғирланиши мумкин, бу ҳимоя технологияларининг заифлигига олиб келади.

Электрон тўлов тизимлари (ЕПС) интернет -оператор ва назорат органи функцияларининг комбинацияси туфайли ўз стандартларига эга, бу уларнинг фаолиятини сезиларли даражада оптималлаштиради. Бундан ташқари, банкнотларни чоп этиш учун маблағ сафланмайди, электрон пуллар бузилмайди.

Шундай қилиб, юқоридагиларга асосланиб, ишонч билан айтишимиз мумкинки, рақамли тўлов тизими рақамли форматда томонлар ўртасидаги ҳисобкитоблар учун маъсул бўлган тузилмадир. Бир томондан юридик ва жисмоний шахслар, иккинчи томондан турли банклар ва бошқа молиявий ташкилотлар мавжуд.

Самарали тўлов тизимининг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1.Ишончлилик: тўлов тизими фойдаланувчи маълумотларининг махфийлиги ва яхлитлигини ҳимоя қилишни таъминлаш учун ишончли ва хавфсиз булиши керак.

2.Тезлик: фойдаланувчилар ўртасида пул маблағларининг бир зумда ўтказилишини таъминлаш учун тўлов тизими тез ва самарали булиши керак.

3.Қулайлилик: тўлов тизими самарали ва фойдаланиш учун ҳам қулай булиши керак, шунда фойдаланувчилар тўловларни осонлик билан амалга ошириши ва пул олишлари мумкин.

4.Масштаблилик: тўлов тизими реал вақт режимида кўп сонли транзакцияларни қайта ишлаш имкониятига эга бўлиши учун кенгайтирилиши керак.

5.Мослашувчанлик: тўлов тизими бозор талаблари ва фойдаланувчи эҳтиёжларидаги ўзгаришларга мослашиш учун мослашувчан бўлиши керак.

6.Кам тўловлар: Тўлов тизими барча фойдаланувчилар учун қулайликни таъминлаш ва корхоналар учун ҳаражатларни камайтириш учун паст тўловларга эга бўлиши керак.

7.Интеграция: тўлов тизими фойдаланувчи учун максимал қулайликни таъминлаш учун бошқа хизматлар ва иловалар билан.

Ўзбекистон бозорида тўлов тизимларининг технологиялари йилдан-йилга ривожланиб, мамлакат иқтисодиётида муҳим ўринни эгаллаб бормоқда. Электрон тўловларнинг кенг қўлланилиши аҳоли учун қулайлик, бизнес учун шаффофлик ва давлат учун самарадорликни ошироқда. Келгусида халқаро тўлов тизимлари билан интеграция, блокчейн ва криптовалютага оид технологияларни жорий этиш ҳам эҳтимолдан холи эмас.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Global Fintech 2023 Reimagining the Future of Finance May 2023.

2. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни “Тўлов ва тўлов тизимлари тўғрисидаги // ЎРҚ–578-сон, 01.11.2019й.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат кодекси” // ЎРҚ–843-сон, 30.04.2023 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги 5992-сон Фармони “2020-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01. 2022 йил ПФ -60-сон Фармони “2022-2026-йилларда Янги Ўзбекистонни ривожланиш стратегияси.”
6. С.Н.Веннетт, Г. Брассард (2014). 560 p . Theoretical Computer Science.
7. Салаев Р.Ш., Гаипов Ж.Б. Рақамли молия // СП “PUBLISHING HIGH FUTURE”, 2024. Ташкент – Б. 196
8. “Марказий банкнинг статистик бюлетени”-2023й.